

УДК 347.9.08

ПОНОВЛЕННЯ ДІЄЗДАТНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Олена КОВАЛЕНКО,
аспірант кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ

АНОТАЦІЯ

Предметом розгляду статті є проблема визначення правових підстав для поновлення дієздатності фізичних осіб, які на підставі рішення суду визнані недієздатними. Критикується підхід, обраний законодавцем України, згідно з яким недієздатній особі надається право безпосереднього звернення до суду з вимогою про поновлення дієздатності. Такий підхід не узгоджується із правилами про процесуальну дієздатність учасників цивільного процесу. З метою забезпечення для фізичних осіб, які страждають на психічний розлад, зокрема й хронічного, стійкого характеру, права на судовий захист, пропонується запровадити в законодавстві України правовий режим обмеження цих осіб у дієздатності, а не визнання їх недієздатними.

Ключові слова: поновлення дієздатності фізичних осіб, недієздатність, судовий захист недієздатних фізичних осіб.

REINSTATEMENT OF LEGAL CAPACITY OF PRIVATE PERSON: SELECTED AREAS OF CONCERN

OLena KOVALENKO,
Postgraduate Student at the Department of Civil Law and Process
of Kharkiv National University of Internal Affairs

SUMMARY

The subject of examination of the article is a problem of determination of the legal grounds for reinstatement of legal capacity of private persons that are recognized by the court decision as legally incapable. The approach chosen by the legislator of Ukraine according to which the legally incapable person is given the right to apply directly to the court with the requirement to renew the capacity is criticized. Such approach does not correspond with the rules of procedural capacity of participants of civil process. In order to provide for individuals suffering from mental illness, including chronic and persistent ones, the right to judicial protection, it is offered to introduce in the legislation of Ukraine a legal regime for restricting these persons in capacity instead of recognizing them as legally incapable.

Key words: reinstatement of legal capacity of private persons, legally incapability, court protection of legally incapable private persons.

REZUMAT

Subiectul examinării articolului este problema stabilirii temeiurilor legale pentru reînnoirea capacității juridice a persoanelor fizice, în baza unei hotărâri judecătorești recunoscute incompetent. Acesta a criticat abordarea aleasă de legiuitor al Ucrainei, potrivit căruia persoana în incapacitate are dreptul de apel direct la instanța de judecată pentru restaurarea capacității juridice. Această abordare nu este în concordanță cu normele privind capacitatea procedurală a participanților la procesul civil. În scopul de a oferi persoanelor care suferă de boli psihice, inclusiv – natura cronică, rezistentă a dreptului la protecție jurisdicțională, se propune să se introducă regimul juridic al limitărilor acestor persoane în capacitatea în legislația Ucrainei, mai degrabă decât o recunoaștere a capacității lor juridice.

Cuvinte cheie: restabilirea capacității juridice a persoanelor, incapacitatea, protecția judiciară a persoanelor incompetent.

Постановка проблеми. Дієздатність фізичної особи є складовим елементом її цивільно-правового статусу (правосуб'єктності). Якщо правоздатність лише визнає за людиною здатність бути носієм прав і обов'язків (бути фізичною особою), то дієздатність додає їй активної правосуб'єктності, а саме – відкриває для особи можливість своїми діями набувати суб'єктивних прав і їх здійснювати, створювати обов'язки та їх виконувати, нести відповідальність (ст. 30 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)) [1].

Важливість такої правової якості особи важко переоцінити, адже без неї фізична особа цілком позбавляється можливості брати активну участь у тих чи інших правовідносинах. Жодні дії представників (опікунів) не можуть компенсувати юридичні «незручності», що виникають через відсутність в особи дієздатності. Лише сама особа

може своїми діями найбільш повно реалізувати наданий законом обсяг правоздатності.

Практика здійснення опікунства вказує на те, що опікуни основним своїм завданням вбачають охорону і захист тих прав та інтересів, які стосуються найбільш основних майнових потреб підопічних. Тобто спектр вчинюваних опікунами правових дій в інтересах підопічних є вкрай вузьким. Отже, визнання фізичної особи недієздатною вимагає виваженості як з погляду формулювання в законі матеріально-правових підстав цього охоронного заходу, закріплення процесуальної форми його реалізації, так й з огляду на вчинення відповідних актів суб'єктами правозастосовної практики. Така ж виваженість необхідна й під час відновлення дієздатності особи, яка судом визнавалася недієздатною.

Попри позитивні зміни українського законодавства всі проблемні моменти, що стосуються визнання фізичних осіб

недієздатними та поновлення їх у дієздатності, все ж не можна вважати цілком вирішеними. Зокрема, на критику заслуговують окремі аспекти законодавчого опису правових підстав і процесуальної форми поновлення дієздатності фізичних осіб. Неоднозначність законодавчих формулювань може спричинити несталу судову практику, що, безумовно, є негативною обставиною, адже гарантованість захисту прав людини може бути забезпечена лише однаковим застосуванням правових норм.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю гармонізації відповідних норм національного законодавства з європейськими стандартами захисту прав людини. До ухвалення 2017 р. нових цивільних процесуальних норм щодо поновлення дієздатності фізичних осіб, які були визнані судом недієздатними, в Україні не було дієвих захисних механізмів відновлення правового статусу таких суб'єктів. Як справедливо зазначалося дослідниками, наявний донедавна стан вітчизняного законодавства та судової практики спричиняв системні прорахунки в регулюванні захисту прав людини з інвалідністю, зумовленою психічним розладом або розумовою відсталістю. Це дозволяло недобросовісним опікунам у змові з відповідними посадовцями протиправно позбавляти інвалідів із психіатричними діагнозами житла, іншого майна, безпідставно витратити їхню пенсію чи інші кошти [8]. На такий незадовільний стан українського законодавства й юридичної практики вказувалося в рішеннях Європейського суду з прав людини [9].

Набранням чинності нової редакції Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), зокрема ч. 4–6 ст. 300, вдалося деякою мірою локалізувати згадані вище негативні прояви [2]. Проте доводиться спостерігати непослідовність у виведенні законодавцем правових підстав для поновлення дієздатності фізичних осіб, які за рішенням суду визнавалися недієздатними. Це змушує звернутися до зазначеної проблематики ще раз.

Стан дослідження. Загальні питання цивільно-правової та цивільної процесуально-правової суб'єктності фізичних осіб достатньо досліджені в доктрині українського права. Частково розробленими можна вважати й питання захисту осіб, які потребують психіатричної допомоги (див. монографію В.А. Кройтора й О.С. Погребняк) [5]. Водночас під таким кутом зору, як у статті, питання правосуб'єктності фізичних осіб не досліджувалися.

Практика Європейського суду з прав людини висвітлила недоліки національного законодавства, зокрема щодо захисту прав та інтересів недієздатних фізичних осіб. Це стало приводом до обговорення даних питань у періодичних літературних виданнях. Найбільш ґрунтовно такі проблеми піддані аналізу Я.М. Романюком і Л.О. Майстренко [6]. Проєкт ухвалені Україною наприкінці 2017 р. зміни до цивільного процесуального законодавства нівелювали актуальність висновків згаданих науковців, оскільки їхні пропозиції щодо редагування законодавства були враховані новітніми положеннями ЦПК України. Ідеться про правило строковості дії рішення суду, яким особа визнавалася недієздатною (ч. 6 ст. 300 ЦПК України). Водночас нова редакція ЦПК України породила проблемні питання стосовно послідовності закріплення в законодавстві правових підстав для поновлення дієздатності фізичних осіб.

Метою і завданнями статті є критичний аналіз цивільного та цивільного процесуального законодавства України щодо юридико-технічного опису підстав для поновлення дієздатності фізичних осіб, які рішенням суду визнавалися недієздатними. Наслідками такої аналітичної роботи мають стати пропозиції щодо корекції відповідних положень законодавства України.

Викладення основного матеріалу. Ухвалення наприкінці 2017 р. нової редакції ЦПК України дозволяє вирі-

шити низку застарілих проблем, що виникали через певну інерцію законодавця, який об'єктивно не встигав за стрімким розвитком суспільних процесів. Власне, у цьому «провина» не стільки законодавця, скільки самого суспільного життя, яке швидко змінює свої форми в різних галузях людської діяльності. Серед таких сфер, що потребують оновленого юридичного оформлення, і галузь охорони та захисту прав та інтересів людини.

Як відомо, законодавець передусім звертається до редагування тих нормативно-правових актів, які стосуються найбільш болючих питань. Найчастіше подібні питання виявляються судовою практикою. Серед них варто назвати проблему захисту прав та інтересів недієздатних фізичних осіб.

На перший погляд, така проблема може видаватися дещо перебільшеною, оскільки в законодавстві України як раніше, так і тепер закріплені начебто доволі чіткі матеріально- та процесуально-правові форми визнання фізичних осіб недієздатними, функціонували та дотепер функціонують відповідні інституції, що здійснюють контроль за поведінкою недієздатних, передбачені правила поновлення осіб у дієздатності тощо. Але життя вказує на те, що проблемами істотного характеру все ж були та цілком не вирішені останньою редакцією цивільно-процесуального законодавства України.

Одним із приводів ревізування норм ЦПК України, зокрема тих, що впорядковували питання відновлення дієздатності фізичних осіб, стало рішення Європейського суду з прав людини в справі «Наталія Михайленко проти України» [9]. Передісторія розгляду даної справи Європейським судом з прав людини така.

У липні 2007 р. рішенням національного суду (Сімферопольським районним судом Автономної Республіки Крим) Н. була визнана недієздатною у зв'язку з наявними в неї психічними захворюваннями. Лише за спливом чотирьох місяців над Н. встановлене опікунство. Опікуном Н. стала її сестра. Поступове покращення здоров'я Н. дозволило опікунові 2009 р. ініціювати процедуру поновлення дієздатності підопічної, але наприкінці жовтня 2009 р. заяву суд залишив без розгляду через неодноразову неявку опікуна в судові засідання. У листопаді 2010 р. Н. самостійно звернулася до суду з вимогою про поновлення її цивільної дієздатності. Суд, керуючися чинними на той час вимогами норм ч. 3 ст. 121 та ч. 4 ст. 241 ЦПК України, повернув заяву, не розглянувши її по суті, зазначивши, що особа, яку було визнано недієздатною, не має права на подання до суду такої заяви. Дане рішення було залишено без змін вищими судовими інстанціями України [8]. Вичерпавши можливість захисту своїх прав у національних судах, Н. звернулася до Європейського суду з прав людини.

Європейський суд з прав людини, задовольняючи заяву Н., у своєму рішенні зазначив, що підхід, якого дотримується законодавство України (щодо позбавлення недієздатних осіб права на безпосередній доступ до суду з метою поновлення своєї цивільної дієздатності), не відповідає загальній тенденції, що панує на європейському рівні. Більшість правових систем передбачають безпосередній доступ до суду для осіб, визнаних недієздатними.

Загальна заборона безпосереднього доступу до суду для недієздатних осіб, як наголошується в рішенні, «<...> не залишає простору для винятків. Водночас національне законодавство не передбачає відповідних гарантій, тобто, що питання поновлення цивільної дієздатності переглядатимуться судами з регулярною періодичністю. Насамкінець, у цій справі не було доведено, що відповідні державні органи здійснювали ефективний нагляд за ситуацією заявниці, зокрема й виконання обов'язків її опікуном, або що вони вживали необхідних заходів для захисту її інтересів.

З огляду на вищезазначені міркування Суд зазначає, що в цій справі відсутність у заявниці можливості безпосередньо вимагати поновлення своєї цивільної дієздатності призвела до того, що це питання не розглядалося судами. Відсутність судового розгляду цього питання, яка серйозно вплинула на численні аспекти життя заявниці, не можна виправдати легітимними цілями, що лежать в основі обмеження доступу до суду осіб, визнаних недієздатними. Обставини цієї справи спонукають Суд до висновку про те, що ситуація, в якій опинилася заявниця, призвела до відмови їй у правосудді щодо можливості забезпечення перегляду її цивільної дієздатності. Отже, наявне порушення п. 1 ст. 6 Конвенції» (див.: п. п. 38–40 рішення) [9; 10].

Ухваленням 2017 р. нової редакції ЦПК України основний недолік, на який зверталася увага в цитованому вище рішенні, усунуто. Нині рішення судів про визнання фізичних осіб недієздатними не можуть бути безстроковими. Суди мають визначати строк дії таких рішень, але цей строк не може перевищувати двох років (ч. 6 ст. 300 ЦПК України). Тобто чинність таких рішень припиняється автоматично через вплив вказаного строку. Окрім того, можливе скасування вказаних рішень й до спливу граничного строку. У разі одужання або значного поліпшення психічного стану особи суд скасовує рішення про визнання особи недієздатною на підставі відповідного висновку судово-психіатричної експертизи. Варто окремо наголосити на тому, що заява про скасування такого рішення може подаватися не лише опікунами або членами сім'ї особи, визнаної недієздатною, чи органами опіки та піклування, але й самою такою особою (ч. 4 ст. 300 ЦПК України). Отже, наразі українське законодавство начебто відповідає високим європейським стандартам щодо захисту прав людини. Та чи відповідає воно принциповим юридико-технічним вимогам щодо послідовного виведення підстав для поновлення дієздатності фізичних осіб, які визнавалися судом недієздатними? На наше переконання, згадана послідовність не простежується в нормах законодавства України.

Очевидним є те, що як правові підстави для визнання фізичної особи недієздатною, так і підстави для відновлення дієздатності мають визначатися нормами матеріального права. Український законодавець припустився принципової помилки, коли закріпив у ч. 6 ст. 300 ЦПК України правило про автоматичну втрату чинності рішення суду про визнання особи недієздатною, але не узгодив таке правило з відповідними вимогами ЦК України. Можна лише гадати, чому так сталося. Можливе пояснення варто шукати в бажанні владних інституцій України якомога швидше відреагувати на критику світової спільноти щодо невідповідності окремих положень українського законодавства сучасним стандартам захисту прав людини. Таке прагнення є цілком прийнятним, але воно має реалізовуватися шляхом послідовного корегування законодавства, а не внесенням у нього епізодичних правок, які не узгоджуються з іншими нормами національного права. Ще раз зазначимо: підстави для зміни обсягу дієздатності фізичної особи як щодо визнання недієздатною, так і стосовно поновлення її в дієздатності мають чітко описуватися у відповідних матеріально-правових нормах. Це принципове юридико-технічне положення. Саме матеріально-правові норми (згідно зі своїм призначенням – *О. К.*) мають визначати питання правосуб'єктності осіб щодо участі в цивільно-правових відносинах, а не положення процесуального закону. Тому правила про поновлення дієздатності фізичної особи, яка за рішенням суду визнана недієздатною, передусім мали б знайти своє місце в ЦК України. Вважаємо, саме в ЦК України необхідно сформулювати правило про те, що правовий стан недієздатності є не довільним для фізичної особи, а строковим. Тільки після цього набуватиме легітимності й відповідна процесуальна норма – ч. 6 ст. 300 ЦПК України.

Неузгодженість наявна також між правилами ч. 4 ст. 300 ЦПК України та ч. 1 ст. 42 ЦК України.

Відповідно до згаданої процесуальної норми, як зазначалося вище, скасування рішення суду про визнання фізичної особи недієздатною та поновлення її дієздатності може відбуватися до спливу строку чинності цього рішення суду за умови одужання або значного поліпшення психічного стану такої особи. Причому ініціювати процедуру скасування даного рішення тепер може не тільки опікун, член сім'ї особи, визнаної недієздатною, чи орган опіки та піклування, але й сама недієздатна особа (!? – *О. К.*). Водночас правило ч. 1 ст. 42 ЦК України вказує на можливість поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, яка була визнана недієздатною, лише на підставі подання заяви опікуном, членом сім'ї чи органом опіки та піклування. Тобто безпосередньо сама фізична особа, яка визнана рішенням суду недієздатною, за вимогою ч. 1 ст. 42 ЦК України таку заяву до суду подати не може. Вочевидь, що зазначених суперечливих моментів між цими положеннями законодавства не повинно бути.

Щоправда, навіть якщо б норми ЦК України поруч із нормами ЦПК України й містили положення про можливість подання згаданої заяви самою недієздатною особою, то вони все одно б не набували бездоганної юридико-технічної завершеності. Постає наступне питання: якщо особа де-юре є недієздатною, то як вона своїми діями може вчинити такий юридичний акт, тобто подавати заяву про скасування рішення суду? Виходячи із засадничих положень цивільного процесуального права, особа набуває можливості звернення до суду за наявності в неї необхідного обсягу право- та дієздатності (ст. 4, 46, 47 ЦПК України). Суд формально зобов'язаний залишити заяву без руху та повернути її в разі подання такої заяви особою, яка не має процесуальної дієздатності (п. 1 ч. 4 ст. 185 ЦПК України). Отже, аби практичне застосування вимог ч. 4 ст. 300 ЦПК України було можливим, українським судам доведеться використовувати прийоми виправного тлумачення законодавства з посиланням на Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, а також – рішення Європейського суду з прав людини (ч. 4 ст. 10 ЦПК України). Варто сказати, що це не краще вирішення описаної вище колізії. За такого підходу важко розраховувати на однаковість розгляду українськими судами справ даної категорії.

Найбільш послідовним і принципово правильним, на нашу думку, було б закріплення в законодавстві України такого правового режиму, за яким фізичні особи могли б визнаватися тільки обмежено дієздатними. Тобто за наявності тих підстав, що за чинною редакцією ч. 1 ст. 39 ЦК України дозволяють визнавати фізичних осіб недієздатними, визнавати їх лише обмежено дієздатними. Щодо зазначеного можна послатися на позитивний досвід Естонії, законодавство якої не передбачає цілковитого позбавлення дієздатності фізичних осіб навіть на таких підставах, як настання нездатності особи усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу [12]. Перевагами даного підходу є те, що:

– по-перше, можливість фізичної особи поновити свою дієздатність набуватиме легітимності. Інакше кажучи, законною підставою для звернення особи із заявою про скасування судового рішення, яким ця особа раніше визнавалася обмежено дієздатною, буде «залишковий» обсяг її дієздатності. Для цього в законодавстві необхідно сформулювати правило, де буквально вказуватиметься на можливість обмежено дієздатної особи подавати заяву про поновлення її дієздатності;

– по-друге, це дозволить суду в рішенні про обмеження дієздатності окремої фізичної особи на зазначених підставах зауважити те, у чому конкретно обмежується така

особа, а які юридично значущі дії має вчиняти в її інтересі опікун. Визнання ж фізичної особи цілковито недієздатною залишає для опікунів надто широкий простір, зокрема – для зловживань своїм становищем.

Зрозуміло, що запровадженню такого правового режиму має передувати ґрунтовне наукове дослідження, яким охоплюватиметься правовий досвід не тільки Естонії, але й інших країн [11]. Вкрай бажано організувати щодо зазначеного проведення дискусії серед представників не тільки юридичного корпусу, але й психіатрії, служб, які здійснюють опікунські функції тощо.

Реалізація даної пропозиції спричиняє необхідність теоретико-практичного осмислення розмежування правових наслідків обмеження дієздатності фізичних осіб за ознаками, описаними в ч. 1, 2 ст. 36 ЦК України й обмеження дієздатності, що здійснюватиметься через настання в особі нездатності усвідомлювати значення своїх дій і (або) керувати ними внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу. Другий вид обмеження дієздатності відрізнятиметься від першого більшим ступенем ураження можливостей фізичної особи щодо самостійного вчинення юридично значущих дій. Для їх розрізнення можна запропонувати такі термінологічні позначення: «обмеження дієздатності першого ступеня» й «обмеження дієздатності другого ступеня». Але остання пропозиція, тобто щодо термінологічного розрізнення, може бути реалізована лише після чіткого розмежування змістовної сторони даних видів обмеження дієздатності фізичних осіб.

Вищезазначене дозволяє сформулювати такі основні висновки:

1. Український законодавець проблему захисту прав та інтересів недієздатних осіб спробував вирішити шляхом: а) надання цим особам права на безпосереднє звернення до суду з вимогою про поновлення дієздатності (ч. 4 ст. 300 ЦПК України) та б) встановлення строковості дії правового стану недієздатності (ч. 6 ст. 300 ЦПК України). Даний підхід породив проблеми внутрішньої та зовнішньої неузгодженості вказаних норм ЦПК України нової редакції. Внутрішня неузгодженість проявляється в колізії норм, що визначають процесуальну дієздатність (ст. ст. 4, 47 ЦПК України) та норм, які встановлюють право недієздатної особи безпосередньо своїми діями ініціювати скасування судового рішення про визнання її недієздатною та поновлення дієздатності (ч. 4 ст. 300 ЦПК України). Зовнішня неузгодженість полягає в тому, що згадані можливості недієздатних осіб не відображено в нормах ЦК України, зокрема – ч. 1 ст. 42, як не набули в ньому закріплення положення про строковість дії стану недієздатності фізичних осіб. Це вказує на істотні юридико-технічні прорахунки в конструюванні новітнього законодавства України щодо захисту прав людини.

2. З метою забезпечення для фізичних осіб, які страждають на психічний розлад, зокрема – хронічного, стійкого характеру, права на судовий захист, пропонується запровадити в законодавстві України правовий режим обмеження цих осіб у дієздатності, а не визнання їх недієздатними.

Список використаної літератури:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435 IV. Дата оновлення: 07.03.2018. URL:

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 19.03.2018).

2. Цивільний процесуальний кодекс України: у редакції Закону

№ 2147–VIII від 3 жовтня 2017 р. Дата оновлення: 24.02.2018. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 10.03.2018).

3. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22 лютого 2000 р. № 1489–III. Дата оновлення: 20.01.2018. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1489-14> (дата звернення: 19.03.2018).

4. Козідубова В.М., Кузнєцов В.М., Вербенко В.А. Психіатрія: підручник / за заг. ред. В.М. Козідубової Харків: Оберіг, 2013. 1164 с.

5. Кройтор В.А., Погребняк О.С. Судовий захист законних інтересів фізичних осіб при примусовому наданні медичної допомоги: монографія. Харків: НікаНова, 2012. 278 с.

6. Романюк Я.М., Майстренко Л.О. Процесуальний аспект захисту права недієздатної особи на поновлення цивільної дієздатності. Вісник Верховного Суду України. 2014. № 5 (165). С. 41–48.

7. Васильєва-Шаламова Ж.В. Отдельные аспекты определения судом оснований ограничения гражданской дееспособности физического лица и их доказывания в гражданском судопроизводстве. *Leges et iura*. 2015. С. 12–15.

8. Рішення Європейського суду з прав людини «Наталія Михайленко проти України»: ілюзорність захисту прав недієздатних. URL: <https://precedent.in.ua/2015/05/29/rishennya-uevropejskogo-sudu-z-prav-lyudyny-nataliya-myhajlenko-proti-ukrayiny-ilyuzornist-zahystu-prav-nediyezdatnyh/> (дата звернення: 19.03.2018).

9. Рішення Європейського суду з прав людини «Наталія Михайленко проти України» від 30 травня 2013 р. (заява №49069/11). URL: <http://old.minjust.gov.ua/file/41551.docx> (дата звернення: 19.03.2018).

10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 19.03.2018).

11. Чантурия К.М. Особое производство в гражданском процессе. Ограничение и лишение дееспособности: российский и зарубежный опыт. Молодой ученый. 2015. № 23. С. 794–797. URL: <https://moluch.ru/archive/103/23979/> (дата звернення: 19.03.2018).

12. Пилт Э., Бартевев Д.Г. Реформы законодательства в сфере дееспособности и опеки в Эстонии: уроки для России. Независимый психиатрический журнал. 2011. № 1. URL: <http://test.npar.ru/journal/2011/1/11-pilt-bartenev.htm> (дата звернення: 19.03.2018).

ДОВІДКА ПРО АВТОРА

Коваленко Олена Олександрівна – аспірант кафедри цивільного права та процесу Харківського національного університету внутрішніх справ

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Kovalenko Olena Oleksandrivna – Postgraduate Student of the Department of Civil Law and Process of Kharkiv National University of Internal Affairs

alenkova81@ukr.net